

Εισαγωγή

Εγκλήματα των ισχυρών: μύθος ή πραγματικότητα;

Μαργαρίτα Γασπαρινάτου – Ειρήνη Σταμούλη

«...Το έγκλημα δεν είναι ένα υποπροϊόν μίας κατά τα άλλα αποτελεσματικά λειτουργούσας πολιτικής οικονομίας. Είναι το κύριο προϊόν της συγκεκριμένης πολιτικής οικονομίας. Το έγκλημα είναι στην πραγματικότητα ο θεμέλιος λίθος επί του οποίου κτίζονται οι πολιτικές και οικονομικές σχέσεις στις δημοκρατικές-καπιταλιστικές κοινωνίες».

William Chambliss,

On the Take-From Petty Crooks to Presidents, 1978/1988: 2

Στους τηλεοπτικούς μας δέκτες και στους τίτλους των εφημερίδων καθημερινά κατακλυζόμαστε από υποθέσεις, οι οποίες διαμεσολαβούνται στον δημόσιο λόγο ως σκάνδαλα και περιλαμβάνουν την εμπλοκή υψηλόβαθμων στελεχών της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας. Τις τελευταίες δεκαετίες, στα χρόνια της οικονομικής κρίσης, αλλά και στα επόμενα που ακολούθησαν, γίναμε μάρτυρες αναρίθμητων παρανομιών από το κράτος και τις εταιρείες (Rothe, 2020: 7). Παρακολουθήσαμε μερικές από τις σημαντικότερες παγκόσμιες τράπεζες να καταρρέουν, μεγάλες περιπτώσεις φοροδιαφυγής από πολιτικούς και επιχειρηματίες, τεράστιες οικολογικές καταστροφές στον βωμό του κέρδους, αλόγιστη εκμετάλλευση φυσικών πόρων σε αναπτυσσόμενες χώρες, μεγάλες καταναλωτικές απάτες από αυτοκινητοβιομηχανίες, φαρμακοβιομηχανίες και βιομηχανίες τροφίμων, πολύνεκρα ατυχήματα λόγω τραγικών ελλείψεων στην ασφάλεια των συγκοινωνιών, απώλειες ζωών και σωματικές βλάβες εργαζομένων λόγω ελλιπούς προστασίας της ασφάλειάς τους, εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, γενοκτονίες, εκτοπισμούς, εθνοκαθάρσεις, πολιτικές δολοφονίες, αστυνομικές καταχρήσεις, βασανιστήρια και πολλαπλές παραβιάσεις θεμελιωδών ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Υποθέσεις όπως, τα Lux leaks, τα Paradise Papers, τα Panama Papers, τα Pandora Papers, το σκάνδαλο μαζικής διαρροής και εμπορίας δεδομένων Facebook-Cambridge Analytica, το σκάνδαλο της Volkswagen για τις εκπομπές καυσαερίων, το σκάνδαλο

της Honda με τους ελαττωματικούς αερόσακους, οι παραβάσεις της Pfizer για την κυκλοφορία του Lipitor, οι περιβαλλοντικές καταστροφές από διαρροή πετρελαίου στα θαλάσσια ύδατα από πολυεθνικές εταιρείες ενέργειας, όπως η πετρελαιοκλίδα της BP στον κόλπο του Μεξικού, το τεράστιο σκάνδαλο μαζικών παρακολουθήσεων από τις μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ που αποκάλυψε ο Edward Snowden, οι παραβάσεις των αμερικανικών στρατιωτικών δυνάμεων στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, που αποκαλύφθηκαν στα WikiLeaks του Τζούλιαν Ασάντζ, το καθεστώς λογοκρισίας στην Κίνα, οι πολιτικές δολοφονίες στη Ρωσία, η γενοκτονία του Ισραήλ στη Γάζα, το Qatar Gate, ο θάνατος χιλιάδων προσφύγων στη Μεσόγειο, αλλά και εθνικές υποθέσεις, όπως η υπόθεση των εξοπλιστικών προγραμμάτων, η υπόθεση Siemens, η υπόθεση Novartis, οι παράνομες επαναπροωθήσεις προσφύγων (push backs), το ναυάγιο της Πύλου, η πολύνεκρη σύγκρουση των τρένων στα Τέμπη και το σκάνδαλο των υποκλοπών, είναι μερικές μόνο από τις πολύκροτες υποθέσεις, οι οποίες καταδεικνύουν ότι η παραβίαση των νόμων τόσο από την πλευρά του κράτους όσο και των επιχειρήσεων-εταιρειών δεν αποτελεί την εξαίρεση αλλά μάλλον τον κανόνα.

Οι υποθέσεις αυτές έχουν προκαλέσει αναμφισβήτητη κοινωνική βλάβη και μάλιστα πολύ μεγαλύτερης έκτασης από τη λεγόμενη εγκληματικότητα του δρόμου (street crime). Οι βλάβες που προκαλούνται είναι μακροχρόνιες και πολυεπίπεδες, υπερβαίνοντας κατά πολύ το κλασικό σχήμα θύματος – δράστη. Πρόκειται για βλάβες που θυματοποιούν ολόκληρους πληθυσμούς ή ακόμα και εθνотικές ομάδες, επηρεάζουν απεριόριστο αριθμό ατόμων σε βάθος χρόνου ή ακόμα και γενεών, ενώ προκαλούν ανεπανόρθωτες καταστροφές στο φυσικό περιβάλλον, το πολιτισμικό κεφάλαιο, τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου. Η κοινωνική τους βλαπτικότητα, ωστόσο, είναι δυσανάλογη της κοινωνικής αντίδρασης που προκαλούν, του τρόπου πρόσληψης και αντιμετώπισής τους τόσο από την πολιτεία όσο και από τους πολίτες ή ακόμα και την επιστημονική κοινότητα. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό, ότι στις περισσότερες περιπτώσεις δεν προβάλλονται ως εγκλήματα αλλά ως ατυχή περιστατικά, ατυχήματα, φυσικές καταστροφές, αμέλειες, διαρροές, κακοδιαχείριση, ελλιπής πρόβλεψη, παρανόηση, απορρύθμιση, κατάχρηση και ούτω καθεξής (Bernat & Whyte, 2020: 127).

Από την άλλη, οι περισσότεροι πολίτες εξακολουθούν να φοβούνται το έγκλημα του δρόμου, το ορατό δηλαδή διαπροσωπικό έγκλημα κατά της ζωής και κατά της ιδιοκτησίας. Τα εγκλήματα αυτά, άλλωστε, καταγράφονται κατά κύριο λόγο στις επίσημες στατιστικές της αστυνομίας, της δικαιοσύνης και των φυλακών, συνθέτοντας το περιεχόμενο και την κοινωνική προέλευση του εγκληματικού ζητήματος. Αντίστοιχη είναι και η μιντιακή του αναπαράσταση (Barak, 2015: 1). Κλοπές, ληστείες, ανθρωποκτονίες, σωματικές βλάβες, βιασμοί, γυναικοκτονίες, σεξουαλικές παρενοχλήσεις, φθορές ιδιοκτησίας, εμπρησμοί, εκρήξεις, απάτες και κάποιες υπεξαιρέσεις συνθέτουν καθημερινά το «εγκληματικό δράμα». Πρωταγωνιστές, οι πρόσφυγες, οι μετανάστες, οι Ρομά, οι τοξικοεξαρτημένοι, οι αναρχικοί, οι άστεγοι, οι άνεργοι, οι «μπαχαλάκηδες», οι άεργοι και οι αργόσχολοι νέοι, οι ψυχικά διαταραγμένοι, οι

χούλιγκανς, οι άνθρωποι της νύχτας και του οργανωμένου εγκλήματος και εν γένει το κοινωνικό περιθώριο.

Η ίδια εικόνα αναπαράγεται emphaticά και από την πολιτική ηγεσία. Στην πρόσφατη ποινική μεταρρύθμιση (βλ. Ν. 5090/2024), ο αρμόδιος υπουργός Δικαιοσύνης υποστήριξε σε τηλεοπτική του συνέντευξη ότι: «Μετά από όλα αυτά τα χρόνια του δικαιωτισμού, ήρθε η ώρα να κοιτάξουμε τη μεριά των θυμάτων, των φιλήσυχων πολιτών, που θέλουν να μην τους κλέβεις, να μη βιάζεις τα παιδιά τους, να μην καταστρέφεις την περιουσία τους, να μην καταστρέφεις τη δημόσια περιουσία, να μην τους χτυπάς, να μην τους συκοφαντείς...».¹ Ασφαλώς και οι ανωτέρω συμπεριφορές είναι κοινωνικά επιζήμιες και χρειάζεται να περιληφθούν στο φάσμα προστασίας του Ποινικού Δικαίου. Το εγκληματικό φαινόμενο, όμως, εξαντλείται μόνο σε αυτές; Κι αν όχι, γιατί οι περισσότεροι άνθρωποι φοβούνται μην πέσουν θύματα των κλασικών αδικημάτων κατά της ζωής ή της ιδιοκτησίας και όχι της διαφθοράς ή του οικονομικού εγκλήματος; Ακόμη περισσότερο, γιατί, ενώ είναι ήδη θύματα διαφθοράς, οικονομικών καταχρήσεων, καταπάτησης των δικαιωμάτων τους και καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος, δεν έχουν επίγνωση γι' αυτό;

Οι ασυμμετρίες αυτές δεν απαντώνται μόνο στις επίσημες στατιστικές, τα ΜΜΕ και τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, αλλά και στο πεδίο της ακαδημαϊκής έρευνας. Έτσι, όπως παρατηρεί ο Greg Barak, το 95% περίπου της ακαδημαϊκής ενασχόλησης επικεντρώνεται στα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, στο έγκλημα του μπλε κολάρου και μόνο το 5% της ακαδημαϊκής έρευνας, διδασκαλίας και συγγραφής εστιάζει στο έγκλημα του λευκού κολάρου. Ακόμα κι αυτό, όμως, το ποσοστό δεν είναι ακριβές, στο μέτρο που περιλαμβάνει αρκετά αδικήματα, όπως υπεξαίρεση, κλοπή πνευματικής ιδιοκτησίας, απιστία ή απάτη, τα οποία όχι μόνο δεν αποτελούν εγκλήματα των ισχυρών, αλλά εγκλήματα που στρέφονται κατά των φορέων εξουσίας (ατόμων ή οργανισμών). Ακόμα κι αν θεωρήσουμε τα ανωτέρω ποσοστά κάπως υπερβολικά, αποτελεί μάλλον κοινή διαπίστωση ότι διαχρονικά παρατηρείται μία υπερεκπροσώπηση ορισμένων αδικημάτων στις επίσημες καταγραφές και ταυτόχρονα μία αποσιώπηση κάποιων άλλων. Διαχρονικά, τα εγκλήματα των ισχυρών βρίσκονται εκτός ή στις παρυφές του ποινικού δικαίου, διαφεύγοντας από την ποινικοποίηση και τον στιγματισμό. Γιατί, όμως, συμβαίνει αυτό;

Μία πρώτη εξήγηση θα μπορούσε να εστιάσει στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εγκληματικότητας των ισχυρών και τις συναφείς δυσκολίες ποινικής τους τυποποίησης. Εάν πάρουμε ως πεδίο αναφοράς τις ανωτέρω ενδεικτικές υποθέσεις, τότε διαπιστώνεται ότι η εκδήλωσή τους υπερβαίνει κατά πολύ το κλασικό σχήμα του ποινικού αδικήματος, έτσι όπως το αναλύει το ποινικό δίκαιο και η συμβατική-παραδοσιακή εγκληματολογία. Υπερβαίνει δηλαδή το σχήμα δράστης – πράξη ή παράλειψη – βλάβη ή διακινδύνευση έννομου αγαθού – αιτιώδης συνάφεια –

1. Βλ. Συνέντευξη υπουργού Δικαιοσύνης στο τηλεοπτικό δίκτυο OPEN στις 01.12.2023. Διαθέσιμο στο: <https://www.tvopen.gr/watch/191837/ogiorgosfloridhsgiatongamoomofylonzeygarionkaigiatisallagesstonpoinikokodika>.

ενοχή (ικανότητα καταλογισμού/δόλος/αμέλεια) – θύμα – ποινή. Και τούτο διότι συνήθως οι δράστες των ανωτέρω υποθέσεων δεν είναι φυσικά πρόσωπα, αλλά πολύπλοκα οργανωσιακά σχήματα, εταιρείες, καταπιστεύματα, κοινοπραξίες, πολυεθνικές εταιρείες, εξωχώριες εταιρείες, θυγατρικές και μητρικές εταιρείες, εταιρείες κελύφη, κράτη, κυβερνήσεις και διεθνείς οργανισμοί. Συνακόλουθα, οι πράξεις ή παραλείψεις τους δεν έχουν μεμονωμένη χωρική ή χρονική αναφορά. Συνήθως πρόκειται για πλέγμα πράξεων/παραλείψεων ή πρακτικών, για σχέσεις ή δίκτυα ή ακόμα και δομές που αλληλεπιδρούν σε διαφορετικά περιβάλλοντα και νομικά πλαίσια, γεγονός που δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο την απόδοση της αιτιώδους συνάφειας. Οι συμπεριφορές αυτές δεν προκαλούν βλάβη ενός μόνο έννομου αγαθού, ούτε στρέφονται κατά ενός ή περισσότερων θυμάτων. Τα έννομα αγαθά που πλήττονται και τα θύματά τους εκτείνονται βαθιά στον χρόνο, καλύπτοντας ενίοτε και ολόκληρες γενεές. Για παράδειγμα, πώς προσδιορίζεται ο δράστης στην περίπτωση διακίνησης μολυσμένου βρεφικού γάλακτος από μία μεγάλη πολυεθνική εταιρεία με θυγατρικές εταιρείες σε όλο τον κόσμο και ένα δίκτυο προμηθευτών, παραγωγών, κτηνοτρόφων, βιομηχανικών μονάδων, μεταφορέων και διανομέων; Αντίστοιχα, πώς προσδιορίζεται το/τα θύμα/τα της συστηματικής μόλυνσης του υδροφόρου ορίζοντα μίας περιοχής από μια βιομηχανική μονάδα ή ποιο/α είναι το/τα θύμα/τα από μία έκρηξη σε πυρηνικό εργοστάσιο παραγωγής ενέργειας, λόγω εγκληματικής αμέλειας κράτους και εταιρειών;

Παρόμοιες δυσκολίες απαντώνται στο ζήτημα της ενοχής αλλά και της απόδοσης της αιτιώδους συνάφειας, οι οποίες σχετίζονται και με τις συνθήκες τέλεσης αυτών των εγκλημάτων. Έτσι, στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για επαναλαμβανόμενες πρακτικές, οι οποίες λαμβάνουν χώρα μέσα σε πολύπλοκα οργανωσιακά πλαίσια, δομές ή δίκτυα με υπερεθνικό συχνά χαρακτήρα, γεγονός που δυσχεραίνει την αιτιακή τους σύνδεση και την απόδοση του υποκειμενικού στοιχείου του δόλου ή της αμέλειας. Παράλληλα, η μεγάλη χρονική απόσταση που χωρίζει τις παράνομες ενέργειες από τα αποτελέσματά τους (π.χ. εκδήλωση καρκίνων στους κατοίκους μίας περιοχής από τη συστηματική μόλυνση του περιβάλλοντος), καθιστά τη στοιχειοθέτηση του αιτιώδους συνδέσμου αλλά και την ανεύρεση του αναγκαίου αποδεικτικού υλικού ακόμα πιο δυσχερή. Οι παράνομες αυτές πρακτικές καλύπτονται από υψηλό βαθμό αθεατότητας, λαμβάνουν χώρα μέσα σε κλειστά γραφεία, καλύπτονται από ένα πέπλο μυστικότητας, ενώ η σύνθετη και πολύπλοκη τεχνικά φύση τους καθιστά ακόμα πιο δυσχερή την κατανόηση του επιζήμιου χαρακτήρα τους από το κοινό. Επομένως, η έλλειψη ορατότητας, η μυστικότητα, η πολυπλοκότητα αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της εγκληματικότητας των ισχυρών, που δυσχεραίνουν τόσο τη δίωξη όσο και την ποινική τυποποίησή τους. Είναι, όμως, μόνο αυτό;

Τα πράγματα περιπλέκονται ακόμα περισσότερο εάν αναλογιστούμε την κοινωνική θέση των θυμάτων σε σύγκριση με αυτήν των δραστών. Από τη μία πλευρά, βρίσκονται πανίσχυρες εταιρείες ή κυβερνήσεις με οικονομική και πολιτική ισχύ ή θέση επιρροής και, από την άλλη, απλοί πολίτες, οι οποίοι βρίσκονται αντιμέ-

τωποι με πολυέξοδους δικαστικούς αγώνες, διώξεις, μηνύσεις και αγωγές, αλλά ακόμα και εκβιασμούς και απειλές ή προσφορές για εξαγορά της σιωπής τους. Σε παρόμοια θέση βρίσκονται και οι «whistleblowers», οι πληροφοριοδότες δημόσιου συμφέροντος, συχνά εργαζόμενοι των ανωτέρω επαγγελματικών πλαισίων (εταιρειών ή οργανισμών), οι οποίοι σπάνε τη σιωπή και αποκαλύπτουν τις εκτεταμένες παρανομίες των εργοδοτών τους. Περιπτώσεις, όπως αυτές των Daniel Ellsberg, Joe Darby, Chelsea Manning, Maria Efimova, Edward Snowden, Erve Falciani, Bradley Birkenfeld, αλλά και πολλών άλλων, αποκαλύπτουν τη λυσσαλέα αντίδραση του κράτους, των κυβερνήσεων και των επιχειρηματικών κολοσσών όταν αποκαλύπτονται οι επιζήμιες πρακτικές τους και οι πολυεπίπεδες κοινωνικές βλάβες που προκαλούνται στους πολίτες, το πολίτευμα, το περιβάλλον και τους θεσμούς.

Οι περιπτώσεις αυτές μάς φέρουν μπροστά στον πυρήνα της ανάλυσης, ο οποίος υπερβαίνει τα στενά όρια του νόμου και σχετίζεται με τη μεταβλητή της εξουσίας. Η παράμετρος της εξουσίας είναι εκείνη που διαμορφώνει ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο αντίληψης και αντιμετώπισης των παράνομων αυτών πρακτικών, καθορίζοντας τα όρια της νομιμότητας, το περιεχόμενο, τη λειτουργία και την εφαρμογή του νόμου. Έτσι, δεν είναι μόνο ο σύνθετος και πολύπλοκος χαρακτήρας αυτών των υποθέσεων και η μυστικότητα του πλαισίου τέλεσής τους που τις καθιστά αθέατες, αόρατες και κανονικοποιημένες. Αντίθετα, όλο το φάσμα του κοινωνικού ελέγχου από τον ορισμό του νόμου, τις διαδικασίες εγκληματοποίησης/ποινικοποίησης και τη λειτουργία των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης καθορίζεται και σχηματίζεται μέσα από τη μεταβλητή της εξουσίας. Η αντίληψη αυτή ασφαλώς ανατρέπει την ανάλυση του νόμου υπό το πρίσμα της συμβολαιακής, συναινετικής θεώρησης, θέτοντας στο επίκεντρο τις διαδικασίες κοινωνικής σύγκρουσης, τις σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας σε έναν δεδομένο κοινωνικό σχηματισμό. Ως εκ τούτου, οι ασυμμετρίες που απαντώνται ανάμεσα στην κοινωνική βλάβη, τον ορισμό και την οριοθέτηση αυτών των πρακτικών αντανakλούν το κοινωνικό πεδίο, τις σχέσεις ανισότητας και εκμετάλλευσης που εμπεδώνονται στους πολιτισμικούς, οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς.

Το ενδιαφέρον γι' αυτές τις επιζήμιες πρακτικές χρονολογείται ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν οι καταχρήσεις των βιομηχάνων και των πολιτικών ηγετών στις ΗΠΑ προκάλεσαν την προσοχή θεωρητικών, όπως ο κοινωνιολόγος Edward Alsworth Ross. Ο Ross (1907) παρατήρησε ότι η αυξανόμενη κοινωνική και οικονομική αλληλεξάρτηση είχε δημιουργήσει ένα επίπεδο «αμοιβαιότητας» άγνωστο στις προηγούμενες γενιές, και το αποτέλεσμα ήταν νέες και μεταβαλλόμενες μορφές εγκληματικών ευκαιριών. Οι εγκληματίες μπορούσαν πλέον να θυματοποιούν μεγάλο αριθμό πολιτών με έναν υπολογισμένο αλλά συναισθηματικά και γεωγραφικά αποστασιοποιημένο τρόπο (1907: 46). Ο Ross ονόμασε «οιονεί εγκληματίες» (criminaloid)² τη νέα γενιά παραβατών που εκμεταλλεύονται ατιμώρητα αυτές τις

2. Η ακριβής μετάφραση του όρου criminaloid είναι εγκληματοειδής, όρος που εισήγαγε για πρώτη φορά ο Cesare Lombroso στις μεταγενέστερες εκδόσεις του έργου του *Ο εγκληματίας άνθρωπος* (1876). Ο όρος προέρχεται από τη λέξη «εγκληματίας» (criminal) και την κατάληξη -oid, που

ευκαιρίες και σημείωσε το πόσο διαφέρουν στην εξωτερική εμφάνιση και τη συμπεριφορά από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της εποχής σχετικά με το έγκλημα και τους δράστες (βλ. και Βασιλαντωνοπούλου, 2014: 36-43). Οι «οιονεί εγκληματίες» είναι αξιοσέβαστοι πολίτες (1907: 45), οι οποίοι με την υψηλού κύρους, υποδειγματική και έμπιστη προσωπικότητά τους είναι στρατηγικά τοποθετημένοι στο επίκεντρο ενός αραχνοϋφαντού ιστού εμπιστευτικών σχέσεων και είναι σε θέση να παραβιάσουν ανενόχλητα τον νόμο, αφού λόγω της θέσης τους απολαμβάνουν ένα ιδιότυπο καθεστώς ατιμωρησίας και ασυλίας παρά τις σοβαρές κοινωνικές βλάβες που προκαλούν (1907: 47-50).

Ακολούθησαν οι αναλύσεις του Ολλανδού μαρξιστή εγκληματολόγου Willem Bonger για την εγκληματικότητα της μπουρζουαζίας, εκείνος όμως που άλλαξε τις αντιληπτικές παραμέτρους της εγκληματολογικής σκέψης, εισφέροντας μία νέα αναλυτική κατηγορία, –το «έγκλημα του λευκού κολάρου»– ήταν ο Edwin Sutherland. Στόχος του Sutherland ήταν να στρέψει την προσοχή των εγκληματολόγων σε μία σειρά από πράξεις, παραλείψεις και πρακτικές που, ενώ προκαλούσαν μεγάλη κοινωνική βλάβη, είχαν εξαιρεθεί από το αναλυτικό πεδίο της εγκληματολογίας και του ποινικού δικαίου. Η εξαίρεση αυτή, όπως υποστήριξε, δεν είχε καμία σχέση με τον βαθμό της κοινωνικής βλαπτικότητας ή την ηθικο-κοινωνική απαξία αυτών των πράξεων, οι οποίες ήταν πολλαπλά πιο επιζήμιες από τα κοινά-συμβατικά εγκλήματα. Η εξαίρεση αυτή συνδεόταν με την υψηλή κοινωνική θέση των δραστών, με την παράμετρο της εξουσίας που επηρεάζει τον νόμο και την εφαρμογή του. Έτσι, ο Sutherland θα μιλήσει ανοικτά για διαφοροποιημένες διαδικασίες του νόμου, για επιλεκτική ποινικοποίηση, για επιλεκτική δίωξη, για αποφυγή στιγματισμού και αδρανοποίηση/ ουδετεροποίηση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου απέναντι σε δράστες (άτομα και εταιρείες) που κατέχουν κύρος και εξουσία (Sutherland, 1940: 7-8, 1945: 136-139). Η κοινωνική τους θέση και οι εκλεκτικές τους συγγένειες με τους εκπροσώπους της νομοθετικής, δικαστικής και επιχειρηματικής εξουσίας, από την οποία άλλωστε προέρχονται, μοιραζόμενοι την ίδια κοσμοαντίληψη και κοσμοθεωρία, διαμορφώνει τα όρια της νομιμότητας και τον κοινωνικό έλεγχο απέναντί τους (Sutherland, 1945: 137).

Τις συνέπειες της εξουσιαστικής παραμέτρου θα δεχτεί κατά τραγική ειρωνεία και ο ίδιος ο Sutherland κατά τη δημοσιοποίηση του έργου του. Όπως είναι γνωστό, αφετηρία της ανάλυσής του υπήρξε η διαστρεβλωμένη εικόνα για το εγκληματικό φαινόμενο που εξάγεται από τις επίσημες στατιστικές. Για να ανατρέψει, μάλιστα, τις εδραιωμένες πεποιθήσεις της εποχής του, ξεκίνησε μία μεγάλη έρευνα το 1928, διερευνώντας τις δικαστικές καταδίκες των 70 μεγαλύτερων επιχειρήσεων των ΗΠΑ σε διάστημα πενήντα ετών. Η έρευνα αυτή θα αποτελέσει την εμπειρική τεκμηρίωση της θεωρίας του, υποστηρίζοντας ότι τόσο οι εταιρείες όσο και οι αξιοσέβαστοι επαγγελματίες – επιχει-

σημαίνει σαν εγκληματίας. Με τον όρο αυτόν περιγράφεται ένα άτομο, με αξιοσέβαστο και έντιμο προσωπείο, που απολαμβάνει, λόγω της θέσης του, τον σεβασμό της κοινωνίας, έχει στενές σχέσεις με την κυβέρνηση και τον νόμο, με αποτέλεσμα να μη γίνονται αντιληπτές οι παράνομες πράξεις του και να διαφεύγει από την ποινική ευθύνη.

ρηματίες παραβιάζουν –μάλιστα με μεγάλη συχνότητα– τον νόμο (Sutherland, 1945: 132-133). Οι παραβάσεις, όμως, αυτές, δεν χαρακτηρίζονται ως εγκλήματα, αλλά αστικά και διοικητικά αδικήματα στα οποία επιβάλλονται ανάλογες κυρώσεις (πρόστιμα, εξωδικαστικοί συμβιβασμοί, οικονομικές διευθετήσεις). Με αυτόν τον τρόπο, οι εταιρείες αποφεύγουν τον ποινικό στιγματισμό (Sutherland, 1945: 136). Οι περισσότερες μάλιστα παραβάσεις εντάσσονται σε μία κανονικοποιημένη επιχειρηματική συνθήκη, παρά το μέγεθος της κοινωνικής βλάβης που προκαλούν. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε έπειτα από χρόνια επίπονης έρευνας τεκμηρίωσης στα δικαστικά αρχεία. Ωστόσο, όταν το βιβλίο του *White Collar Crime* εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1949, ούτε ο εκδότης του, η Dryden Press, ούτε το πανεπιστήμιό του επέτρεψαν τη δημοσίευση των πραγματικών ονομάτων των εταιρειών, φοβούμενοι αγωγές και δικαστικές διώξεις από τους μετόχους τους. Η πλήρης και μη επεξεργασμένη έκδοση του *White Collar Crime* εμφανίστηκε 34 χρόνια αργότερα (!), το 1983, και αφού ο Sutherland είχε ήδη φύγει από τη ζωή (Geis & Goff, 1983: x-xii).

Η ευρηματική σύλληψη της έννοιας του λευκού κολάρου και η προεδρική ομιλία του Sutherland στην Αμερικανική Κοινωνιολογική Εταιρεία το 1939 (Sutherland, 1940), αποτέλεσε ένα σπάνιο επιστημονικό γεγονός, καθώς έλαβε πρωτοσέλιδη δημοσιότητα στις ημερήσιες εφημερίδες. Το ίδιο το βιβλίο έλαβε ευνοϊκές, ή τουλάχιστον συμπαιθητικές κριτικές, ενώ ενέπνευσε και πολλές σχετικές έρευνες. Μετά, όμως τον αρχικό ενθουσιασμό, η εγκληματολογία φαίνεται να επέστρεψε στις παραδοσιακές της ανησυχίες. Μόνο τη δεκαετία του 1970, και ύστερα από την εμφάνιση της «Νέας» ή «Κριτικής» Εγκληματολογίας, τα «εγκλήματα των ισχυρών» ήλθαν και πάλι στο προσκήνιο, υπό ένα πολύ πιο διεισδυτικό και αναλυτικό πρίσμα που διευρύνει τα όρια της ανάλυσης πέρα από την κοινωνική θέση και το status των δραστών, στην εξέταση του νόμου και του δικαιικού οικοδομήματος υπό το πρίσμα της πολιτικής οικονομίας.

Έτσι, στο πλαίσιο των θεσμικών κρίσεων και των μεταβαλλόμενων κοινωνικών και πολιτικών τοπίων των δεκαετιών 1960 και 1970, η μελέτη των «εγκλημάτων των ισχυρών» ή αυτού που προηγουμένως ήταν γνωστό ως «έγκλημα λευκού κολάρου» μετατοπίστηκε στις παρανομίες που διαπράττονταν από ιδιωτικούς επιχειρηματικούς οργανισμούς ή εταιρείες και κρατικούς θεσμούς. Όπως σημειώνουν χαρακτηριστικά οι Alan Block και William Chambliss (1981: 2), την περίοδο εκείνη η εγκληματολογία υπέστη μία αλλαγή παραδείγματος, η οποία σηματοδοτήθηκε από την εμφάνιση της «Νέας Εγκληματολογίας» (Taylor et al., 1973) και τη μελέτη των «εγκλημάτων των ισχυρών» (Pearce, 1976), εννοιολογική κατηγορία που περιελάμβανε τα εγκλήματα των κυβερνήσεων και των εθνικών κρατών, τις ανήθικες, παράνομες και επιβλαβείς πρακτικές των επιχειρήσεων, έως τις ποικίλες καταχρήσεις εξουσίας των αστυνομικών, στρατιωτικών, πολιτειακών και εθνικών φορέων εξουσίας. Στο πλαίσιο ενός νέου ριζοσπαστικού ή κριτικού παραδείγματος, που έθετε στο επίκεντρο τις διαδικασίες εγκληματοποίησης, τις ποινικές τυποποιήσεις και τη λειτουργία του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης, οι ερευνητές στράφηκαν στα εγκλήματα των φορέων εξουσίας (Krisberg, 1975), είτε πρόκειται για άτομα είτε για

σύνθετα οργανωσιακά πλαίσια, αλλά και στις θεσμικές καταχρήσεις του ρατσισμού, του σεξισμού, του ιμπεριαλισμού, της (νεο)αποικιοκρατίας και του καπιταλισμού (Schwendinger & Schwendinger, 1970). Το κάδρο της ανάλυσης είχε πλέον διευρυνθεί περιλαμβάνοντας ερωτήματα που συνδέονται με τις ιδεολογικές λειτουργίες του νόμου στη συντήρηση και αναπαραγωγή των οικονομικών και πολιτικών δομών και στη νομιμοποίηση ενός κοινωνικοπολιτικού συστήματος που αναπαράγει τις ανισότητες, τις σχέσεις εξουσίας και εκμετάλλευσης. Όπως υπογραμμίζουν οι Block και Chambliss (1981: 10): *«το ποινικό δίκαιο και η εγκληματική συμπεριφορά γίνονται καλύτερα κατανοητά όχι υπό την οπτική των εθίμων, των κανόνων ή της σύγκρουσης αξιών και ομάδων συμφερόντων, αλλά ως άμεσα συνδεδεμένα με τις προσπάθειες του κράτους να δημιουργήσει νόμους ως λύση σε διλήμματα που δημιουργούνται σε συγκρούσεις που αναπτύσσονται από τις βασικές αντιφάσεις της πολιτικής οικονομίας»*.

Ολοκληρώνοντας αυτή τη σύντομη εισαγωγή, επισημαίνεται ότι ήδη από την πρώτη εκφορά του όρου «έγκλημα λευκού κολάρου» αλλά και στη συνέχεια από την υιοθέτηση του όρου «εγκλήματα των ισχυρών» (Pearce, 1976), συντηρείται μία ζωνρή επιστημονική συζήτηση σχετικά με το περιεχόμενο αυτών των εννοιολογικών κατηγοριών και το αρκετά ευρύ, ασαφές και ενίοτε αόριστο περιεχόμενό τους (Nelken, 2012: 628-631). Ταυτόχρονα, τα εγκλήματα αυτά στις επιμέρους αναλύσεις θα λάβουν διάφορες μορφές και ονομασίες (Friedrichs, 2020: 21), ενίοτε με σημαντικές εννοιολογικές αλλά και επιστημολογικές αποχρώσεις, όπως: «εταιρικό έγκλημα» (Clinard & Yeager, 1980· Braithwaite, 1985), «επαγγελματικό έγκλημα» (Clinard & Yeager, 1980· Green, 1990), «οργανωσιακή παρέκκλιση» (Ermann & Lundman, 1978), «οργανωσιακό έγκλημα» (Schrager & Short, 1978), «εγκλήματα της μεσαίας τάξης» (Weisburd, Wheeler & Waring, 1991· Karstedt, 2016), «εγκλήματα εξαπάτησης» (Gottfredson & Hirschi, 1990), «εγκλήματα της σουίτας» (Timmer & Eitzen, 1990), «εγκλήματα εξειδικευμένης πρόσβασης» (Felson & Eckert, 2015), αλλά και εγκλήματα της κορυφής, εγκλήματα των ελίτ, εγκλήματα της αφρόκρεμας ή αόρατα εγκλήματα κ.λπ. (Levi & Lord, 2017).

Ωστόσο, θα ήταν προτιμότερο να θεωρήσουμε τις έννοιες αυτές όχι ως περικλείστα εννοιολογικά σχήματα, αλλά ως ευρύτερους σημασιολογικούς τόπους που είναι ανοικτοί σε περαιτέρω νοηματοδοτήσεις. Σε αυτήν την προοπτική, η κατηγορία των εγκλημάτων των ισχυρών χρησιμοποιείται από τους περισσότερους μελετητές ως έννοια «ομπρέλα», ως θεωρητικό σχήμα-οδηγός στη διερεύνηση του υπό εξέταση φαινομένου (Friedrichs, 2020: 17) και όχι ως σημαινόμενο ενός μεμονωμένου πράγματος ή μίας συγκεκριμένης κατάστασης.

Συνακόλουθα, η επιστημονική ενασχόληση με τα εγκλήματα των ισχυρών έχει εισφέρει μία σειρά από τυπολογίες ανάλογα με την εστίαση του εκάστοτε μελετητή. Οι θεωρητικοί που εστιάζουν στον κρατικό μηχανισμό, τους μηχανισμούς καταστολής, τις κυβερνήσεις και τους εκπροσώπους τους θα κάνουν λόγο για «εγκλήματα του κράτους» (state crimes) ή «κρατικά οργανωμένα εγκλήματα» (state organized crimes). Εκείνοι που στρέφουν τον επιστημονικό προβολέα στις παραβιάσεις των εκπροσώπων του κεφα-

λαίου, θα κάνουν λόγο για «εταιρικό» και «επαγγελματικό έγκλημα», ενώ εκείνοι που αναδεικνύουν τις πολύπλοκες διασυνδέσεις και συνέργειες που αναπτύσσονται μεταξύ τους θα μιλήσουν για «κρατικο-εταιρικό έγκλημα», ή «εγκλήματα της παγκοσμιοποίησης».

Κι αυτές, όμως, οι τυπολογίες είναι σχετικές, καθώς δεν εμφανίζονται στεγανοποιημένες ή απομονωμένες στην κοινωνική πραγματικότητα. Αντίθετα, πρόκειται για σύνθετα φαινόμενα που διαπλέκονται ποικιλοτρόπως στο κοινωνικό πεδίο, λειτουργώντας ως συγκοινωνούντα δοχεία που στηρίζουν και ανατροφοδοτούν το ένα το άλλο (Rothe, 2020: 10). Για να κατανοηθεί αυτό, ας πάρουμε ένα παράδειγμα. Έτσι, στην περίπτωση των περιβαλλοντικών εγκλημάτων, τα οποία είναι επιβλαβή για τον αέρα που αναπνέουμε, το νερό που πίνουμε και την τροφή που τρώμε, αυτά μπορεί να επικαλύπτονται με άλλα εγκλήματα των ισχυρών, όπως τα εταιρικά, τα κρατικά, τα κρατικο-εταιρικά ή τα εγκλήματα της παγκοσμιοποίησης. Ομοίως, τα εγκλήματα της παγκοσμιοποίησης, τα οποία ευθύνονται για μεγάλο μέρος της παγκόσμιας περιβαλλοντικής ρύπανσης και της καταστροφής των οικοσυστημάτων συνδέονται συνήθως με εκείνες τις πολυεθνικές εταιρείες που έχουν εγκαταλείψει τα παραδοσιακά μοντέλα απασχόλησης, δεν δεσμεύονται από τις συνδικαλιστικές συμβάσεις και την εργατική νομοθεσία, δεν τηρούν τους νόμους για την ασφάλεια των εργαζομένων, ενώ δεν αποδίδουν τους αντίστοιχους φόρους για τα κέρδη τους (Barak, 2015: 4). Πολύ περισσότερο, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις εγκαθιστούν τις παραγωγικές τους μονάδες σε τρίτες χώρες, πληρώνοντας εξαιρετικά χαμηλούς μισθούς, εκμεταλλευόμενοι ακόμα και την παιδική εργασία, ενώ δεν λαμβάνουν καμία πρόνοια για την προστασία των εργαζομένων και του περιβάλλοντος (ό.π.).

Κατά συνέπεια, τα εγκλήματα των ισχυρών, τελούν σε μία συμβιωτική σχέση μεταξύ τους. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα αποτελούν συχνά τις διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος. Συμβιωτικός, ωστόσο, είναι και ο χαρακτήρας τους με τη νομιμότητα (Chambliss, 1988: 154). Δεν πρόκειται για πράξεις/ενέργειες/παραλείψεις/πρακτικές που λαμβάνουν χώρα στο φάσμα της παρανομίας, έξω και πέρα από το πεδίο της έννομης τάξης. Τουναντίον, προϋποθέτουν τη σύμπραξη, τη συνέργεια, την ολιγωρία ή τη διακριτική διευκόλυνση των φορέων της νομιμότητας (Chambliss, 1988: 72 κ.ε.). Για τον λόγο αυτόν, όπως θα υποστηρίξουν οι εκπρόσωποι της Κριτικής Εγκληματολογίας, αποτελούν βασικά υποστυλώματα της νομιμότητας ή αλλιώς της νομιμοποίησης των οικονομικών και πολιτικών δομών σε ένα δεδομένο σύστημα. Αποτελούν με άλλα λόγια ένα φυσικό παρακολούθημα της διαδικασίας με την οποία η συσσώρευση κεφαλαίου αναπαράγεται μέσω των κυβερνητικών/ρυθμιστικών δομών (Chambliss, 1988: 2).

Ο παρών τόμος επιχειρεί να απαντήσει σε ορισμένα από τα ανωτέρω ερωτήματα και να ανοίξει τον διάλογο σε άλλα. Κυρίως φιλοδοξεί να ξεκινήσει μία συστηματική ενασχόληση με τα εγκλήματα των ισχυρών τόσο σε επίπεδο θεωρητικής ανάλυσης όσο και σε επίπεδο εμπειρικής τεκμηρίωσης και έρευνας, να στρέψει την προσοχή σε μελέτες περίπτωσης (case studies) που θίγουν ζητήματα σχετικά με τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε και αντιμετωπίζουμε το εγκληματικό φαινόμενο. Κοινός παρονο-

μαστής είναι η μεταβλητή της εξουσίας και η επίδρασή της στον ορισμό και την εφαρμογή του νόμου (διαδικασίες εγκληματοποίησης, επιλεκτικότητα, διαφοροποιημένες διαδικασίες, ουδετεροποίηση/αδρανοποίηση του κοινωνικού ελέγχου). Η παράμετρος της εξουσίας είναι το αόρατο νήμα που συνδέει όλες τις μελέτες των συγγραφέων του τόμου, αποτελώντας τον κεντρικό άξονα ανάλυσης της εγκληματικότητας των ισχυρών.

Τα κείμενα του πρώτου μέρους εξετάζουν, μέσα από διαφορετικές θεωρήσεις, θεωρητικό πρίσμα και ιστορικό πλαίσιο, ένα διαχρονικό ζήτημα που απασχολεί τη χώρα, το ζήτημα των σχέσεων ιδιωτικών κεφαλαίων και κράτους μέσω της κατασκευής και παραβίασης της νομιμότητας που το ίδιο το κράτος θεσπίζει και που μέσω αυτής προστατεύει ισχυρά οικονομικά συμφέροντα και δυνάμεις εξουσίας. Εξετάζονται, ειδικότερα, οι σύνθετες διαδικασίες διασφάλισης προνομίων και ποινικών ασυλιών σε ισχυρές ομάδες εξουσίας και οι συνεφελκόμενες συνέπειές τους.

Η πρώτη μελέτη από την Ειρήνη Σταμούλη και τη Μαργαρίτα Γασπαρινάτου μάς συστήνει την όλη προβληματική, με αφετηρία εκκίνησης το θεωρητικό σύμπαν του Edwin Sutherland. Αφού αναλυθούν τα συστατικά στοιχεία του εγκλήματος του λευκού κολάρου, και συγκεκριμένα η κοινωνική θέση των δραστών, το οργανωσιακό πλαίσιο τέλεσής του και οι διαφοροποιημένες διαδικασίες του νόμου απέναντί του, εξετάζεται η επιστημολογική μετάβαση στην οπτική των «εγκλημάτων των ισχυρών» μέσα από το πρίσμα και τα ερωτήματα που έθεσε τη δεκαετία του '70 η Κριτική Εγκληματολογία. Έχοντας ως κεντρική αναφορά τις διαδικασίες σύγκρουσης αλλά και τις σχέσεις ανισότητας στο κοινωνικό πεδίο, οι θεωρητικοί αυτού του ρεύματος θα αναλύσουν τις υλικές και συμβολικές λειτουργίες του νόμου για την εδραίωση και αναπαραγωγή ενός συστήματος που συντηρεί την ανισοκατανομή της εξουσίας. Στη συνέχεια αναλύονται τα βασικά χαρακτηριστικά των επιμέρους τυπολογιών που αναπτύχθηκαν στη δεξαμενή της εγκληματικότητας των ισχυρών, με κυριότερους σταθμούς το οργανωσιακό έγκλημα, το εταιρικό έγκλημα, το κρατικό έγκλημα, τα εγκλήματα του κράτους και τα εγκλήματα της παγκοσμιοποίησης. Μέσα από την παρουσίαση της θεωρητικής εξέλιξης της προβληματικής για την εγκληματικότητα των ισχυρών, η μελέτη αναδεικνύει τα κρίσιμα θεωρητικά κλειδιά για την κατανόηση και ανάλυσή της, υπογραμμίζοντας τον διαχρονικά επίκαιρο χαρακτήρα της ως κανονικοποιημένη μορφή άσκησης εξουσίας και συσσώρευσης κέρδους.

Στη συνέχεια, η μελέτη της Σοφίας Βιδάλη διερευνά τις όψεις του κρατικο-εταιρικού εγκλήματος στην Ελλάδα κατά το διάστημα της μεταπολεμικής περιόδου έως το τέλος της δεκαετίας του 1970 και τις συνέπειές του για τη σημερινή κατάσταση πραγμάτων, τόσο ως προς το ποινικό φαινόμενο όσο και σε σχέση με κοινωνικά προβλήματα και αποκλεισμούς. Αφού επισημάνει τις δυσκολίες αποκάλυψης αυτών των εγκλημάτων που σχετίζονται με τη συγκάλυψη και την πολυπλοκότητά τους, αναδεικνύει τις πολλαπλές και πολυεπίπεδες συνέπειές τους. Σημείο εκκίνησης του προβληματισμού αποτελούν μία σειρά από επιβλαβείς επιχειρηματικές δραστηριότητες στον Σκαρμαγκά και την Ελευσίνα τον 20ό αιώνα, οι οποίες οδήγησαν σε

εκτεταμένη και μη αναστρέψιμη καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος στη δυτική Αθήνα. Στη μελέτη επισημαίνεται ότι αν και αυτές οι υποθέσεις θα εντάσσονταν σήμερα στα εγκλήματα των ισχυρών, την εποχή που έλαβαν χώρα αποτέλεσαν, σε ένα πρώτο επίπεδο, μέρος της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας και σε ένα δεύτερο, επιμέρους εκδηλώσεις των αυταρχικών πολιτικών καθεστώτων και της δικτατορίας, που μετέτρεπαν τη χώρα σε φορολογικό παράδεισο. Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, εξετάζεται η βιομηχανική ανάπτυξη της δυτικής Αθήνας μέσω των εφοπλιστικών κεφαλαίων μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και κυρίως στο διάστημα της δικτατορίας, και οι συνέπειές της. Σε αυτήν την προοπτική, αναλύονται συστηματικά τα προνόμια και οι ασυλίες που παραχωρήθηκαν «νόμιμα» και επίσημα στους βιομπχανούς και εφοπλιστές στην περιοχή αυτή, όπως και οι θεσμικές πρακτικές εκχώρησής τους. Μέσα από την έρευνά της, η συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κατά την περίοδο της δικτατορίας η χώρα μετατράπηκε σε φορολογικό παράδεισο, μέσω κρατικών εταιρικών εγκλημάτων που αποτέλεσαν και το βασικό εργαλείο γι' αυτήν τη μετατροπή, με αντάλλαγμα σε πολλές περιπτώσεις τη στήριξη του καθεστώτος. Το ίδιο συνέβη και αργότερα κατά τη Μεταπολίτευση, αλλά μέσω της διαδικασίας των κρατικοποιήσεων και αποκρατικοποιήσεων. Οι συνέπειες, ωστόσο, ήταν καταστροφικές για τον πληθυσμό και την περιοχή. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, «οι φορολογικοί παράδεισοι και τα ανελεύθερα πολιτικά καθεστώτα, όπως και τα καθεστώτα δικτατορίας είναι άμεσα συνδεδεμένα μεταξύ τους, όταν πρόκειται για εξαρτημένες οικονομίες». Η μεταβλητή αυτή, όπως υποστηρίζει, δεν έχει αποτελέσει ως τώρα αντικείμενο προβληματισμού για την Κριτική Εγκληματολογία.

Η μελέτη του Χρήστου Λαμπάκη εξετάζει, από τη σκοπιά του ποινικού δικαίου, το ζήτημα της ποινικής ασυλίας των διοικήσεων νομικών προσώπων και οργανισμών. Για την εξυπηρέτηση των παραπάνω σκοπιμοτήτων, ο Έλληνας νομοθέτης υιοθέτησε δύο κατά βάση μοντέλα αποκλεισμού της ποινικής ευθύνης των εμπλεκόμενων προσώπων που υλοποίησαν τη συγκεκριμένη κυβερνητική πολιτική σε περιόδους κρίσης. Τούτα, μολοντί από νομοτεχνική άποψη εμφανίζουν διαφοροποιήσεις, οδηγούν εκ του αποτελέσματος στο ίδιο ζητούμενο, την παροχή «ποινικής ασυλίας». Ειδικότερα, το πρώτο μοντέλο συντείνει στη μη πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος της απιστίας. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται οι περιπτώσεις αμάχητων τεκμηρίων που θεσπίστηκαν για τον αποκλεισμό τελικά της πλήρωσης του εν λόγω εγκλήματος για τα μέλη των διοικήσεων σε μία σειρά οργανισμών και αρχών. Το δεύτερο μοντέλο αποκλεισμού της ευθύνης συνίσταται στη θέσπιση ρητής «ποινικής ασυλίας». Στο πλαίσιο αυτό διερευνώνται περιπτώσεις ασυλίας στελεχών της Τράπεζας της Ελλάδας, και διοικήσεων νομικών προσώπων, που συμμετείχαν σε αποκρατικοποιήσεις, αναδιάρθρωση δανείων και διαχείριση της πανδημίας. Μετά από την εμπεριστατωμένη ανάλυση και τον σχολιασμό τους, ο συγγραφέας καταλήγει ότι οι σχετικές διατάξεις εγείρουν ζητήματα αντισυνταγματικότητας που συνεχονται με την αρχή της ισότητας, τη διάκριση των εξουσιών και το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, ενώ ανακύπτουν και ζητήματα συστημικών αντιφά-

σεων κατά την αντιμετώπιση της διαφθοράς, τα οποία αποτελούν χαρακτηριστικά του κρατικού-επιχειρηματικού εγκλήματος.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου εξετάζεται ένα επίσης διαχρονικό, πλέον, πρόβλημα στη χώρα, το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα και οι προεκτάσεις του ως προς τα εγκλήματα εξουσίας. Το ζήτημα εξετάζεται υπό το πρίσμα της Κριτικής Εγκληματολογίας και πιο συγκεκριμένα υπό το πρίσμα της εγκληματολογίας των συνόρων, των εγκλημάτων του κράτους και των πολιτικών άρνησής τους, στα οποία εμπλέκονται τμήματα ή υπηρεσίες του κράτους.

Ειδικότερα, η εμπεριστατωμένη και διεξοδική μελέτη των Στράτου Γεωργούλα, Χρήστου Κουρούτζα, Δημήτρη Παρασκευόπουλου εστιάζει σε όψεις της εγκληματολογίας των συνόρων, της τιμωρητικότητας και στα κρατικο-επιχειρηματικά εγκλήματα, με επίκεντρο το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα, υπό το πρίσμα της Κριτικής Εγκληματολογίας. Σε πρώτη φάση, η μελέτη ανατρέχει σε μία επισκόπηση της βιβλιογραφίας που αναφέρεται στην προσφυγική κρίση και τη διαχείρισή της από τα ποικίλα συστήματα εξουσίας σε διεθνές/παγκόσμιο επίπεδο, υπό το πρίσμα των κρατικών, κρατικο-επιχειρηματικών εγκλημάτων και των εγκλημάτων της παγκοσμιοποίησης. Στη συνέχεια, αναδεικνύεται το πώς οι μαζικές –εν πολλοίς αναγκαστικές– μετακινήσεις πληθυσμών εντάσσονται στο πλαίσιο μιας τεράστιας αγοράς διακίνησης ανθρώπων, και έτσι ο εκτοπισμός συμβαδίζει με την εκμετάλλευση των ανθρώπων, το πώς εγκληματοποιείται το κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο της μετακίνησης πληθυσμών και μετατρέπεται σε πρόβλημα ασφάλειας και το πώς όλη αυτή η διαδικασία διαπλέκεται με το κρατικο-επιχειρηματικό έγκλημα. Ειδικότερα, ως προς το τελευταίο, οι συγγραφείς εξετάζουν διεξοδικά εγκληματολογικές προσεγγίσεις για το κρατικο-επιχειρηματικό έγκλημα σε συγκεκριμένα πεδία, όπως είναι οι κατά παρέκκλιση δημόσιες συμβάσεις για την αντιμετώπιση «έκτακτων και επειγουσών αναγκών» των προσφύγων, οι «γκρίζες ζώνες» και η «σκιάδης» μεταφορά κεφαλαίων στη διαχείριση του προσφυγικού-μεταναστευτικού ζητήματος. Εξετάζεται, επίσης, η κοινωνική βλάβη στη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης. Οι συγγραφείς καταλήγουν ότι η διαχείριση του προσφυγικού-μεταναστευτικού αποτελεί ένα «διεθνές κρατικο-επιχειρηματικό έγκλημα» και η ανάλυσή του μπορεί να τροφοδοτήσει μια συζήτηση για τη δημόσια εγκληματολογία. Η μελέτη ολοκληρώνεται με μια αναφορά στο ναυάγιο της Πύλου, ζήτημα που πραγματεύεται διεξοδικά η επόμενη συμβολή του Δ. Κόρου.

Στη μελέτη του Δημήτρη Κόρου εξετάζονται δύο σημαντικές και πολύκροτες υποθέσεις σχετικά με το μεταναστευτικό-προσφυγικό ζήτημα, με αναφορά στο φαινόμενο των παράνομων επαναπροωθήσεων, το οποίο έχει, κατά τον συγγραφέα, καταστεί κεντρικό εργαλείο άσκησης μεταναστευτικής πολιτικής. Στο πλαίσιο αυτό, προσεγγίζεται υπό το πρίσμα του κρατικού εγκλήματος η συνθήκη συντοριακής βίας που ασκείται, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, συστηματικά σε βάρος των μετακινούμενων στις περιοχές των συνόρων ανθρώπων. Με δεδομένο ότι η συντοριακή βία έχει ως συνέπεια την προσβολή θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και διατάξεων της ποινικής νομοθεσίας, παρουσιάζονται εκτενώς δύο θανατηφόρα ναυάγια στις

ελληνικές θάλασσες, αυτά του Φαρμακονοσίου (2014) και της Πύλου (2023), μέσα από μια συστηματική ανάλυση στοιχείων και των πραγματικών περιστατικών. Στην πρωτότυπη και τεκμηριωμένη με στοιχεία μελέτη του, αναδεικνύονται οι ισχυρισμοί των ναυαγών, η θέση και οι ευθύνες του ελληνικού Λιμενικού κατά περίπτωση για τη βύθιση των πλοίων, αλλά και για τη διεξαγωγή πλημμελών επιχειρήσεων έρευνας και διάσωσης, και επίσης η κρίση του δικαστηρίου για το Φαρμακονήσι. Τέλος, εξετάζεται το φαινόμενο της «άρνησης», που διαπιστώνεται σε υποθέσεις του κρατικού εγκλήματος, και ειδικά στο ζήτημα των επαναπροωθήσεων, και μελετώνται ειδικότερα οι στρατηγικές άρνησης που ακολουθήθηκαν από το ελληνικό κράτος στα δύο ναυάγια που εξετάζονται. Η μελέτη αποτελεί την πρώτη καταγραφή και θεωρητική/ερευνητική ανάλυση από την οπτική της Εγκληματολογίας δυο πολύ σοβαρών περιστατικών με μεγάλες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές, που απασχόλησαν την Ελλάδα και την ΕΕ.

Στην επόμενη ενότητα μελετών, στο **τρίτο και τελευταίο μέρος** του βιβλίου, διερευνώνται θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα που απασχολούν τη θέσπιση και την εφαρμογή του νόμου, με άξονα τον ορισμό της διαφθοράς και τις δυνατότητες αποκάλυψης και εκδίκασης τέτοιων υποθέσεων, την πρόληψη και αποκάλυψη της απάτης σε βάρος οργανισμών και του Δημοσίου μέσω εσωτερικών ελέγχων και, τέλος, το πολυσυζητημένο θέμα της προστασίας των μαρτύρων δημόσιου συμφέροντος Whistleblowers. Το τελευταίο μέρος ολοκληρώνεται με μία συνολική αξιολόγηση και αποτίμηση των πολιτικών για την πρόληψη και την καταπολέμηση της διαφθοράς που έχει ακολουθήσει η χώρα μας.

Το κείμενο της Ελένης Μιχαλοπούλου αναφέρεται στην ανάλυση της έννοιας της διαφθοράς και στις νομικές τυποποιήσεις του ορισμού του φαινομένου, όπως και στη δικονομική αντιμετώπισή του. Εξετάζονται βασικές εννοιολογικές οριοθετήσεις της διαφθοράς, αλλά και συμπεριφορές που τη διευκολύνουν ή τη συγκαλύπτουν, και η αντιμετώπισή τους όπως αποτυπώνονται σε διεθνή κείμενα (ΟΟΣΑ, ΟΗΕ, ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρώπης κ.λπ.). Στη συνέχεια περιγράφονται συνοπτικά επιμέρους θεωρήσεις της έννοιας και του φαινομένου της διαφθοράς, στο πλαίσιο μιας δευτερογενούς σύντομης επισκόπησης απόψεων από διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Μεταξύ αυτών επικρίνεται ιδιαίτερα το θεώρημα εντολέα – εντολοδόχου, επειδή ανάγει τους παράγοντες της διαφθοράς στα ατομικά κίνητρα και προσεγγίζει επιφανειακά το κράτος. Εκτός από την παράθεση συγκεκριμένων υποθέσεων και την αντιμετώπισή τους, παρατίθενται και ορισμένα δικονομικού χαρακτήρα ζητήματα που απασχολούν τους επαγγελματίες. Στη μελέτη υποστηρίζεται ότι η ασάφεια που δημιουργεί η έλλειψη ενός ορισμού της διαφθοράς δημιουργεί γκρίζες ζώνες, όπου αυτή ευδοκιμεί, και εξαιτίας των οποίων ο εντοπισμός, η έρευνα και η ποινική της αντιμετώπιση είναι δυσχερές. Στη συνέχεια, η συγγραφέας αναλύει κριτικά τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα και ειδικά αναδεικνύει τις εγγενείς αδυναμίες του κρατικού μηχανισμού, την υπεροχή της εκτελεστικής εξουσίας έναντι των θεσμικών οργάνων της πολιτείας και καταθέτει σχετικές προτάσεις αντιμετώπισης των προβλημάτων. Η συγγραφέας σχολιάζει τον σκοτεινό αριθμό της διαφθοράς

και περιγράφει υποθέσεις μέσω των οποίων στην πραγματικότητα συγκαλύφθηκαν ή κανονικοποιήθηκαν ποικίλα επεισόδια και περιπτώσεις διαφθοράς, εξετάζει την ποινική διάσταση της απιστίας δημόσιου υπαλλήλου, την έννοια του δημόσιου τομέα και της δημόσιας περιουσίας, για να καταλήξει ότι το Δημόσιο κατ' ουσίαν μέσω της διαφθοράς θυματοποιείται.

Το κείμενο της Ευαγγελίας Παππά πραγματεύεται τον εσωτερικό έλεγχο και την απάτη. Η μελέτη αποτελεί έναν περιεκτικό και πρακτικό οδηγό κατανόησης της λογικής των εσωτερικών ελέγχων και της κρατούσας οπτικής υπό την οποία προσεγγίζεται η απάτη στους οργανισμούς και εταιρείες στις μέρες μας. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο εσωτερικός έλεγχος αποτελεί ισχυρό εργαλείο αποτελεσματικής διακυβέρνησης ενός οργανισμού, δημιουργώντας δικλείδες ασφαλείας για την ανάσχεση φαινομένων διαφθοράς και απάτης. Στόχος του άρθρου είναι η ανάδειξη της συμβολής που έχει ο διπτός ρόλος (διαβεβαιωτικός και συμβουλευτικός), του εσωτερικού ελέγχου στον εντοπισμό και την πρόληψη τέτοιων φαινομένων, μέσω της υιοθέτησης των Διεθνών Προτύπων για την Επαγγελματική Εφαρμογή του. Ιδιαίτερα χρήσιμη αποδεικνύεται, σύμφωνα με τη συγγραφέα, η αναγνώριση προειδοποιητικών σημάτων απάτης (κόκκινες σημαίες), διαδικασία που οφείλει να πλαισιώνεται από συγκεκριμένες ικανότητες και προσόντα του εσωτερικού ελεγκτή. Στη μελέτη αναλύονται, αφενός, οι θεωρητικές προσεγγίσεις σχετικά με τις «τεχνικές» προϋποθέσεις εκδήλωσης περιστατικών απάτης σε οργανισμούς και εταιρείες, περιγράφονται τα διεθνή πρότυπα εσωτερικού ελέγχου, παρατίθενται περιπτώσεις απάτης και οι δέουσες πρακτικές των ελεγκτών και επίσης κατάλογος τύπων προειδοποιητικών σημάτων απάτης.

Στη μελέτη της Μαρίας Στυλιανίδου με τίτλο «Whistleblowing: Ένα ζήτημα υγείας» αναλύεται η συμβολή των μαρτύρων δημόσιου συμφέροντος (whistleblowers) στην πρόληψη της διαφθοράς, με ειδική αναφορά στον τομέα της υγείας. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζεται κριτικά η σημασία της Οδηγίας 2019/1937 της ΕΕ για την προστασία των whistleblowers, η οποία ενσωματώθηκε στην εθνική έννομη τάξη με τον Ν. 4990/2022, ο οποίος τροποποίησε μερικώς τον Ν. 4254/2014, που εισήγαγε τον θεσμό στη χώρα μας. Στη μελέτη αυτή, μετά από την παράθεση συγκεκριμένων παραδειγμάτων, περιγράφονται τα βασικά στοιχεία του Ν. 4990/2022 για την προστασία μαρτύρων και της Οδηγίας που υπέβαλε τη θέσπισή του και αξιολογούνται κριτικά οι διατάξεις τους. Η συγγραφέας υπογραμμίζει εύστοχα ότι η προστασία προσώπων που αναφέρουν πράξεις, οι οποίες προκαλούν βλάβη του δημόσιου συμφέροντος, αντιμετωπίζεται από τη σκοπιά του ενωσιακού δικαίου, ενώ, ταυτόχρονα, δεν ρυθμίζεται η προστασία προσώπων που καταγγέλλουν πράξεις διαφθοράς, οι οποίες παραβιάζουν μόνο το εθνικό δίκαιο και βλάπτουν το εθνικό δημόσιο συμφέρον. Το ζήτημα αυτό διευθετήθηκε στη συνέχεια με τον Ν. 5095/2024, ο οποίος κάνει μία προσθήκη στο άρθρο 4 του Ν. 4990/22, προβλέποντας τη δυνατότητα καταγγελίας και για «...δ) παραβιάσεις εσωτερικού δικαίου σχετικά με αδικήματα δωροδοκίας και εμπορίας επιρροής, όπως τυποποιούνται στα άρθρα 159, 159Α, 235, 236, 237, 237Α και 396 του Ποινικού Κώδικα (Ν. 4619/2019, Α' 95) και

στο άρθρο 134 του Ν. 5090/2024 (Α' 30)...». Η μελέτη αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για την κατανόηση της προσέγγισης η οποία υιοθετείται από το ενωσιακό και το εθνικό δίκαιο για το ζήτημα της προστασίας μαρτύρων δημόσιου συμφέροντος.

Ο τόμος ολοκληρώνεται με τη συμβολή της Μαργαρίτας Γασπαρινάτου, η οποία επιχειρεί μία συνολική αποτίμηση των πολιτικών για την καταπολέμηση της διαφθοράς, που έχει υιοθετήσει την τελευταία εικοσαετία η χώρα μας, τόσο σε επίπεδο πρόληψης όσο και καταστολής. Αρχικά, στη μελέτη πραγματοποιείται μία σύντομη επισκόπηση όλων των νομικών και θεσμικών μεταρρυθμίσεων με άξονα αναφοράς: α. την ανάπτυξη μίας μακροχρόνιας στρατηγικής, β. τη θέσπιση ενός επιτελικού οργάνου σχεδιασμού και ελέγχου, γ. τις μεταρρυθμίσεις στο πεδίο της καταστολής, δ. τα μέτρα πρόληψης και ε. τις πολιτικές ευαισθητοποίησης και εκπαίδευσης. Στη συνέχεια εξετάζεται ο αντίκτυπος των ανωτέρω πρωτοβουλιών στη μείωση του φαινομένου, με άξονα τις έρευνες αντίληψης της διαφθοράς (Corruption Perception Index) που πραγματοποιεί η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Διεθνής Διαφάνεια. Η μελέτη ολοκληρώνεται προσπαθώντας να απαντήσει στο ερώτημα της αναποτελεσματικότητας των ανωτέρω πολιτικών, εγείροντας ζητήματα εφαρμογής του νόμου, δυσκολίας υπαγωγής στις νομικές διατάξεις, επιλεκτικότητας στην εφαρμογή του νόμου. Η συγγραφέας καταλήγει στη διαπίστωση ότι πρόκειται για ένα φαινόμενο με δομικά και συστημικά χαρακτηριστικά που δεν λειτουργεί ανταγωνιστικά αλλά εξισορροπτικά για το σύστημα και τις δομές του, καλύπτοντας τα κενά και τις αντιφάσεις του.

Αθήνα, Αύγουστος 2024
Μαργαρίτα Γασπαρινάτου
Ειρήνη Σταμούλη

Βιβλιογραφία

- Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2014). «Λευκά κολάρα» και οικονομικό έγκλημα. Κοινωνική βλάβη και αντεγκληματική πολιτική. Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας.
- Barak, G. (2015). "Introduction: on the invisibility and neutralization of the crimes of the powerful and their victims". In G. Barak (Ed.) (2015). *The Routledge International Handbook of the Crimes of the Powerful* (1-35). New York: Routledge.
- Bernat, I., Whyte, D. (2020). "State-Corporate Crimes". In M. L. Lorie (Ed.) (2020). *The Handbook of White-Collar Crime* (127-138). Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Block, A., Chambliss, W. (1981). *Organizing Crime*. New York: Elsevier.
- Chambliss, W. (1988). *On the Take. From petty crooks to Presidents*. 2nd ed. Bloomington Indiana: Indiana University Press.
- Clinard, M. B. and Quinney, R. (1973). *Criminal Behavior Systems: A Typology* (Rev. ed.). New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Clinard, M. B. & Yeager, P. C. (1980). *Corporate crime*. New York: Free Press.
- Ermann, M. D. & Lundman, R. J. (1978). "Corporate and Governmental Deviance: Origins, Patterns, and Reactions". In M. D. Ermann & R. J. Lundman (Eds.). *Corporate and*